

Світло (Із дитинства Григорія Квітки-Основ'яненка)

Іван Андрусяк

ШКІЦИ

Вони не такі, як від дзвона, — тонші, повільніші, не сколихують повітря, а мов самим повітрям і є, — проте знову видимі...

Сьогодні возили до знахарки.

Вона шептала.

Справді шептала — швидко-швидко, так що годі було щось розібрати.

Я не плакав. Я сміявся. Той шепіт був такий як лоскіт — не приємний, від маминих губ, коли хочеться усміхатись, а просто лоскіт — байдужий, грубуватий — і не хочеш, а сміятимешся...

Золотуха.

Зо-ло-ту-ха!

Андрій удома шепнув мені на вухо, що це хвороба золотарів. Я хотів образитись, але не зміг.

Ну, хіба можна ображатися на Андрія!

Сьогодні свято — приїхав Головатий!

У домі все шкереберть. Тато три дні ходив збуджений і обговорював з мамою, що подати на стіл.

Свинячий шлунок, фарширований кашею. Печене ягня. Сальтисон. Вісім видів ковбас. Кров'янка, — насамперед кров'янка, — повторював тато. Холодець. Борщ. Перепели. Гусак на меду. Карасі в сметані. Вареники

з сиром. Вареники з капустою. Вареники з вишнями. Вареники з... чимось іще. Вареники з полуницями. Галушки. Пампушки. Пироги. Крученики. Шулики з маком. Медяники...

Я запитав Андрія, який він із себе — Головатий. Андрій сказав, що в нього велика голова. Неправда! У нього, певно, великий розум... І великий шлунок... Але Андрієві не сказав нічого — хай собі думає, що я йому повірив.

Берлин завважили здалеку — тато сказав Оверкові видряпатися на дах і виглядати. Коли той закричав: "Ідуть! Ідуть!" — тато сказав ладувати гармату. Полковника, мовляв, тільки гарматою й зустрічають...

Усім сказали затулити вуха, і я зробив вигляд, що затуляю — тільки ледь-ледь... Натомість заплющив очі: цікаво, якої він барви — гарматний постріл...

Ой!

Кра ще б я затул и в вуха...

Возили до лікаря.
Штрикав чимось у вічі.
Боляче!
Краще б уже шептали...
Увечері довго не міг заснути.

Зайшов тато. Я попросив казку — тато так смішно їх розказує... А він покликав Андрія і розказав нам... про Андрія і Грицька.

...13 червня 1604 року — я навіть дату запам'ятав! — знайшли собі притулок у київського пана Ясенковського маленький хлопчик — трохи старший від мене, десь такий як Андрій — і його тяжко хворий батько. З'ясувалося, що то був боярин Атанас, який утік від царського гніву кудись у Ригу і там одружився з німкенею, яка народила йому двох синів — старшого Андрія і меншого Грицька, а тоді померла. Відтак Атанас мусив тікати і з тієї Риги — цікаво, де вона, — і прибився з Андрієм у Київ, а Грицька тим часом доручив тітці, щоб про нього піклувалася. У Києві Атанас помер, а хлопчик виховувався у пана Ясенковського. Прізвища свого Андрій не знав, то ланова дочка й прозвала його Квіткою — дуже красивий був! А коли виріс, то закохався в дочку однієї пані, а та не хотіла її видати за Андрія. Ото вони з нареченою і втекли, "пославши за глаза ясновельможному пану воеводе киевскому от каждого по крученой дуле". І спинилися неподалік від Чугуєва в дуже красивій місцині, де й вирішили "основатись". Так і постала наша Основа! А згодом знайшовся й Грицько — він прийняв постриг, став у чернецтві Онопрієм і теж опинився в слобідських краях.

Отак і постав рід Квіток — воїнів і ченців ^[2]

...Батько пішов собі, а ми з Андрієм ще довго розмовляли.

Андрій сказав, що він — воїн.

А мені, певно, бути ченцем...

І

Дядько Микола — брат Наркис — теж сказав, що мені бути ченцем.

Андрій дивувався з того, як я кумедно його називаю: дядько — і брат... А як же інакше? Він же брат тата — а отже, дядько. І він чернець — а про ченців кажуть "брат"...

Дядько Микола — брат Наркис — на це сміявся. І казав, що Андрієві бути воїном. Бо Андрій чвиркнув йому соком з вареника в око. Хай і ненавмисно...

...А Сковорода не казав, ким нам бути. Він прийшов під вечір, і його не зустрічали гарматою. І печеним ягням та сальтисоном теж не зустрічали. Він же не попереджає, коли приходить... Хоча в нього теж великий розум. Може, навіть більший, ніж у Головатого — хай їв він мало і лише пісне...

А тоді сів на лаву під грушею, покликав нас із Андрієм, посадив поруч себе і про щось довго розказував. Про щось цікаве... Я не пам'ятаю, про що... Зовсім не

пам'ятаю... Але мені було так добре, так добре... що я аж просльозився.

То все через світло... Воно лилося з його голосу — таке тепле, таке лагідне...

Я бачив те світло навіть із розплющеними очима!

Дзвонили на утрєню.

Так гарно! Так гарно!

Я знову просився в церкву, і мама сказала, що сьогодні ми поїдемо на прощу. В Озерянську пустинь! Там, — казала, — є старожитня ікона, яка творить дива...

Їхалося легко. Я не чув, ні як бричка підстрибує на вибоїнах, ні як Оверко поганяє коней, ні про що мама розмовляє з Андрійком. Мені немов чулося, як співають "Вірую" — точнісінько як у нашій церкві, але якось оддалено — немов я стою перед церковними дверима і все ніяк не увійду досередини... Мама зсадила мене з брички і вела за руку, одночасно притримуючи за плече... Я не заплющував очей — але коли зайшли, то побачив світло... Спів усередині мене ніби злився зі співом у церкві, — тільки там було ще не "Вірую", лише "Отче наш", — до "Вірую" була ще майже вся служба, —

і світло лилося звідкись ізвідти, де спів... Слабеньке, немов пробивалося крізь якусь маленьку щілинку, — але лилося... Мама зупинилась, але я міцніше стиснув її руку і тихесенько — повільно-повільно — повів уперед — кроків, може, із десять, — але здавалося, що далеко— далеко...

Спинився сам. Розумів, що далі не можна. Світло було переді мною. І далі слабеньке — але воно лилося... І лився спів...

Дивно, але світло цього разу чисте... прозоре... без барв...

Коли дійшли до "Вірую", і я зашепотів молитву разом із хором, і всередині мене теж знову залунало "Вірую", — тоді я й... побачив... Її...

Богородицю!

Просте українське обличчя — зморене, згорьоване, все в сльозах — дивилося на мене зі світла.

Щораз чіткіше.

Щораз виразніше...

До кінця молитви я вже навіть бачив складки на полотні — сліди того, як ікону колись перевозили...

Я бачив!

Сьогодні мама підстрелила сокола.

Сиділа в сідлі так хвацько, так граційно, так гордо!

Вони по обіді хотіли прогулятись на конях — тато, і гості, й мама.

Хтось із гостей побачив у мами маленьке ружжо і захотів пожартувати.

Мама зиркнула на нього з сідла — зверхньо, — немов спопелила.

А тоді підняла своє ружжо.

А в небі саме був сокіл...

Зблиск — і нема сокола...

Зблиск!

Вогонь!

Світло...

Андрій аж пищав од захвату!

А мені було дивно: якою ж вона може бути різною — мама...

Я запалюю свічки в церкві.

Запалюю свічки...

Зблиск!

Вогонь.

Світло...

У воїнів, виявляється, теж є світло.

Схоже — але не таке...

Може, краще бути воїном?

Ні — ченцем краще...

*

Запалюю свічки.

Дзвонять на утренью.

Хай буде світло...

ЩО БУЛО ПОТІМ І

Потім Григорій Квітка таки побував у ролі воїна. 22 грудня 1793 року він вступив на військову службу вахмістром лейб-гвардіїкінного полку, за рік перейшов на цивільну службу при Департаменті Герольдії, а ще за два роки повернувся на службу військову — ротмістром Сіверського карабінерного полку, а згодом і Харківського кірасирського полку... Як бачимо, був і в піхоті, і в кінноті, і в артилерії, — хоча насправді в цей час спокійнісінько жив собі вдома, вчився у школі при Курязь— кому монастирі (де під ту пору перебував його дядько Микола — ієромонах Наркис), а справжньої військової служби й у вічі не бачив. Так тоді було заведено: багаті дворяни записували своїх дітей "у воїни" відмалку — а коли ті виростали, то ставали вже майорами чи на— віть полковниками...

Утім, Григорія Квітку це не переймало — він просився в ченці, і хоча батько був проти, хлопець усе ж домігся свого. Однак і послушництво його теж було доволі умовним (досить сказати, що в келії залюбленого в музику Квітки стояв рояль!) і нетривалим. Закінчилося воно тим, що одного разу настоятель доручив молодому послушникові продати на харківському базарі виготовлені монахами діжки. Стояла осінь — дощова, холодна, неприємна... На баюристих вулицях Харкова повно багнюки... Посеред калюжі ламається віз, і послушник, заляпаний з ніг до голови, марно намагається його полагодити... Воза обступають діти з розташованої неподалік бурси — і впізнають послушника! "Це ж наш Квітка! Квітка!" — гукають вони. Іще б пак: родину Квіток у Харкові знали всі...

Одне слово, молодий послушник покидає воза серед баюри і... йде додому. До

монастиря він більше не повертається. Тим не менше, глибоко релігійним залишається на все життя.

А потім... Потім Квітка захоплюється театром — і стає одним із фундаторів і першим директором Харківського театру. Опікується інститутом шляхетних дівчат. Збирає кошти на заснування університету. Себто — активно "творить" громадське й культурне життя слобідської столиці. Одне слово, все-як в епіграмі, яку склав на нього Василь Каразін:

Был монахом, был актером,
Был поэтом, был танцором.

Згодом стає навіть головою Харківської палати кримінального суду, після чого на нього з'явилася ще й така епіграма:

Не надивлюся я, Создатель,
Какой у нас мудреный век;
Актер, поэт и заседатель
Один и тот же человек.

Та головне: він пише свої "малоросійські повісті" — "Маруся", "Сердешна Оксана", "Панна сотниківна", "Щира любов", "Козир-дівка", "Конотопська відьма", "Пан Халявський", — які фактично закладають основи нової української прози.

Харківське дворянське "собрание" переконує його не ганьбитися, покинути писання "малоросійським діалектом", — а тут якраз приходить йому лист від знаменитого російського письменника Васілія Жуковського, і той оповідає, як читав царській родині "Марусю" — / цариця й великі княжни плакали... Після цього "собрание", навпаки, просить Квітку продовжувати...

Одне слово, цікавущий був чолов'яга, отой Квітка!

^[2] Цю легенду в одному зі своїх творів оповів сам Квітка. Вона справді побутувала в його родині, однак є не більше ніж легендою. Насправді, рід Квіток походив із козацької старшини, а свій масток — Основу — Квітки не заснували, а купили у слобідських магнатів Донців-Захаржевських. — Прим, автора.